

تاریخ وصول: ۱۳۹۳/۰۶/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۸/۱۰

دیپلماسی علمی به مثابه قدرت نرم

سید عبدالحمید میرحسینی^{*۱}

حسین محمدی دوستدار^۲

۱. استادیار دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ دانشگاه الزهراء (س)، تهران، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه ترویج علم، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور، تهران، تهران، ایران.

چکیده

با توجه به تحولات سریع و پیچیدگی روزافزون سازوکارهای ارتباطات بین‌المللی در زمینه‌های مختلف که منحصر به مرزهای جغرافیایی کشورها نیست و نیز با توجه به پدیدار شدن مفاهیم جدیدی از دیپلماسی مانند دیپلماسی رسانه‌ای و دیپلماسی فرهنگی، برای تنظیم مناسبات بین‌المللی در حیطه‌ی علم و فناوری نیز مجموعه‌ای از دیدگاه‌ها، سازوکارها و عوامل مورد نیاز است که در مجموع از آن می‌توان به "دیپلماسی علمی" تعبیر کرد. با این‌که از نظر ارائه‌ی تعریفی جامع و مانع هنوز دیپلماسی علمی مفهوم قابل بحثی دارد، اما به طور کلی می‌توان آن را در چارچوب وسیع‌تر قدرت نرم و به عنوان بخشی از جریان سلطه و مقاومت تحلیل کرد. با توجه به چنین نگرشی نسبت موضوع دیپلماسی علمی و نیز نبود سابقه‌ی بررسی قابل توجه در این زمینه در کشورمان، دو مسئله‌ی اصلی مدنظر در پژوهش حاضر عبارت‌اند از بررسی بخش‌های مربوط به همکاری‌های بین‌المللی علم و فناوری در اسناد کلان کشور و نیز آسیب‌شناسی وضعیت موجود سیاست‌ها، فعالیت‌ها و برنامه‌های علم و فناوری کشور از منظر دیپلماسی علمی. در این راستا، سند چشم‌انداز بیست‌ساله‌ی جمهوری اسلامی ایران، برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی پنجم توسعه‌ی کشور و سند راهبردی کشور در امور نخبگان به همراه نقشه‌ی جامع علمی کشور از طریق روش کیفی تحلیل محتوی مورد بررسی قرار گرفت و داده‌های حاصل از مصاحبه با برخی مسئولین و صاحب‌نظران علم و فناوری کشور نیز بررسی شد که بر این اساس، پیشنهادات و اصولی کلی برای جهت‌دهی دیپلماسی علمی کشور ارائه می‌شود.

واژگان کلیدی: دیپلماسی علمی، همکاری‌های علمی بین‌المللی، سیاست‌گذاری علم و فناوری،

اسناد ملی علم و فناوری.

تحولات جهانی مانند آنچه جهانی شدن نامیده می‌شود، گسترش روزافزون در حیطه‌ی علم و فناوری، سهولت دسترسی به اطلاعات، پیشرفت‌های رسانه‌ای و ارتباطی و همچنین بحران‌هایی مانند درگیری‌های سیاسی، جنگ‌ها، فقر، مشکلات اقتصادی، تغییرات اقلیمی و بلایای طبیعی نشانگر نیاز به روندی جدید در مناسبات بین‌المللی هستند. بسیاری از عوامل و بحران‌های ذکر شده نیاز به همکاری‌های چند جانبه‌ی علمی و فناوری دارد که یک کشور به تنهایی از عهده‌ی آن برنمی‌آید. از سوی دیگر، بر خلاف بسیاری از دیدگاه‌های غالب، علم و فناوری موضوعی فارغ از نزاع‌های سیاسی و اقتصادی و امری بی‌طرف و جهان‌شمول نیست و رقابت‌ها و حتی درگیری‌های بسیار جدی چه به صورت آشکار و چه به صورت نهفته همواره فعالیت‌های علم و فناوری را تحت‌الشعاع خود قرار داده است (Greenberg, 2001; Mayer, et al., 2014). از این رو، با توجه به تحولات سریع و پیچیدگی روزافزون سازوکارهای ارتباطات بین‌المللی در زمینه‌های مختلف علمی و فناوری که منحصر به مرزهای جغرافیایی کشورها نیست و نیز با توجه به پدیدار شدن مفاهیم جدیدی از دیپلماسی مانند دیپلماسی رسانه‌ای، دیپلماسی فرهنگی و دیپلماسی دیجیتال، برای تنظیم مناسبات بین‌المللی علم و فناوری، مجموعه‌ای از دیدگاه‌ها، راهبردها، سازوکارها و عوامل مورد نیاز است که در مجموع از آن می‌توان به "دیپلماسی علمی" (ذوالفقارزاده و ثنایی، ۱۳۹۲؛ Davis and Patman, forthcoming ۲۰۱۵) تعبیر کرد. صرف نظر از تعریف دقیق و قطعی دیپلماسی علمی، آنچه مسلم است این است که این موضوع توجه و حساسیت بسیاری، خصوصاً در کشورهایی که سابقه‌ی انواع مختلف سلطه‌گری را دارا هستند، برانگیخته است. از این رو، با توجه به امکان ایجاد تحولات اجتماعی و تغییر در سازوکارهای بین‌المللی توسط مناسبات علم و فناوری طبعاً نکته‌ی قابل تأمل این است که چه کسانی قادر به جهت‌دهی این تحولات و تغییرات هستند و این امر در چه جهتی انجام می‌شود (Casselton and Wilsdon, 2012).

در تبیین اهمیت و حساسیت مسئله‌ی دیپلماسی علمی و ضرورت توجه و عدم غفلت از آن، همین بس که سازمان‌ها و نهادهای مهمی در سطح جهان در زمینه‌ی دیپلماسی علمی فعال هستند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: سازمان ملل که هدف از برنامه‌ی "ابتکار دیپلماسی علم و فناوری" این سازمان بسیج تخصص‌های علمی و فناوری برای توان بخشی به دیپلمات‌ها و نمایندگان کشورها و تصمیم‌گیری آگاهانه در جایی که علم و فناوری نقش مهمی را ایفا می‌کند، اعلام شده است (UNCTAD Website)؛ انجمن

پیشبرد علم آمریکا که با راه‌اندازی کرسی‌های هم‌اندیشی برای دانشمندان و تحلیلگران سیاسی و سیاست‌گذاران به طور خاص علاقه‌مند به یافتن فرصت‌هایی است تا به عنوان میانجی میان جوامعی که رابطه رسمی با آن‌ها محدود است عمل کند (AAAS Diplomacy Website) انجمن پادشاهی انگلیس که در زمینه‌های نوظهور دیپلماسی علمی بسیار فعال است و مشخصاً در رابطه با کشورهای مسلمان نیز اقداماتی در زمینه دیپلماسی علمی انجام داده است، از جمله اقدام به تهیه اطلس علم و نوآوری در جهان اسلام (Royal Society Website) و دفتر مشاور علم و فناوری وزارت امور خارجه آمریکا که از اهداف اصلی این دفتر مشارکت‌سازی با جوامع علمی ملی و بین‌المللی و ارائه مشاوره‌ی دقیق علمی و فناوری به وزارت امور خارجه این کشور است (STAS Website).

با در نظر گرفتن سوابق و نقش این کشورها و نهادها در جهان و خصوصاً در ارتباط با کشورمان، توجه ویژه‌ی آن‌ها به امر دیپلماسی علمی را باید امری بسیار مهم و شاید به عنوان هشدار برای بروز زمینه‌ای جدید از سلطه‌تلقی کرد که طبعاً نیازمند مطالعه و بررسی دقیق است. با این حال، به نظر می‌رسد صرف نظر از محدود اشارات کوتاه و گذرا (خلج، ۱۳۸۸؛ ذوالفقارزاده و ثنائی، ۱۳۹۲) تحقیقی جدی در این زمینه در کشور انجام نپذیرفته است. علاوه بر این، عدم انعکاس مستقیم این موضوع در نقشه‌ی جامع علمی کشور نیز شاهدی بر این مدعاست که دیپلماسی علمی نه تنها به صورت نظام‌مند تعریف نشده بلکه هنوز به طور کلی در دستور کار سیاست‌گذاران کشور قرار نگرفته است و از این رو انجام چنین تحقیقی ضروری به نظر می‌رسد.

مفهوم سنتی دیپلماسی، هدایت روابط خارجی میان کشورها از طریق فعالیت‌ها و روش‌های رسمی سیاسی است و در نگاه‌های جدیدتر دیپلماسی عبارت است از روندی کلی که در آن کشورها تلاش می‌کنند با یکدیگر ارتباط داشته باشند و یکدیگر را تحت تأثیر قرار دهند (Pearson and Rochester, 1998; Papadopoulos, 1982). مفهوم دیپلماسی علمی نیز در ادبیات مربوط به سیاست‌گذاری علم و فناوری و نیز در حیطه‌ی دیپلماسی عمومی رواج فزاینده‌ای یافته است و مفهوم دیپلمات علمی نیز بر همین اساس مطرح شده است (Cyranoski, 2010). با اینکه از نظر ارائه تعریفی جامع و مانع هنوز دیپلماسی علمی مفهوم قابل بحثی دارد، در مجموع می‌توان آن را در چارچوب وسیع‌تر قدرت نرم تحلیل کرد (Copeland, 2011; Hsu, 2011) و آن را به تعبیر یکی از شرکت‌کنندگان در همایش دیپلماسی علمی برگزار شده توسط انجمن سلطنتی انگلستان

در سال ۲۰۰۹ "روش استفاده از هویج به جای چماق" دانست (Dickson, 2010).

۱. روش تحقیق

با توجه به چنین نگرشی نسبت موضوع دیپلماسی علمی و نیز نبود سابقه‌ی بررسی قابل توجه در این زمینه در کشورمان، دو مسئله‌ی اصلی مدنظر در پژوهش حاضر عبارت‌اند از: اول، بررسی بخش‌های مربوط به علم و فناوری در اسناد کلان کشور و نیز محتوای اسناد علم و فناوری و تحلیل بخش‌های مرتبط با دیپلماسی علمی در آنها و دوم، آسیب‌شناسی وضعیت موجود سیاست‌ها، فعالیت‌ها و برنامه‌های علم و فناوری در کشورمان از منظر دیپلماسی علمی. پژوهش حاضر که بخشی از طرح فراگیرتری بوده است، از طریق روش‌های کیفی تحلیل محتوای اسناد و نیز بررسی داده‌های حاصل از مصاحبه انجام شد و علاوه بر بررسی اسناد شامل انجام مصاحبه با برخی مسئولین و صاحب‌نظران علم و فناوری است. بر این اساس، پیشنهادات و اصولی کلی برای جهت‌دهی دیپلماسی علمی کشور ارائه شد.

۲. بررسی اسناد بالادستی

با توجه به این‌که طبعاً سند ملی اصلی علم و فناوری کشورمان نقشه‌ی جامع علمی کشور است، بخش‌هایی از آن که مشخصاً مربوط به همکاری‌های بین‌المللی هستند مورد مذاقه قرار خواهند گرفت. با این حال و با وجود محوریت نقشه‌ی جامع در این مباحث، پیش از پرداختن به آن سه سند ملی دیگر نیز بررسی خواهد شد که به طور خاص شامل بخش‌هایی مرتبط به فعالیت‌های مربوط به علم و فناوری در سطح بین‌المللی هستند: چشم‌انداز بیست ساله‌ی جمهوری اسلامی ایران؛ برنامه‌ی پنج ساله‌ی پنجم توسعه‌ی کشور و سند راهبردی کشور در امور نخبگان. پرداختن به چگونگی انعکاس دغدغه‌های مربوط به دیپلماسی علمی در این اسناد در کنار انعکاس آن‌ها در نقشه‌ی جامع علمی کشور زمینه‌ای خواهد بود برای درک بهتر نقاط قوت و ضعف، کمبودها و خلأها و نیز هماهنگی‌ها یا عدم هماهنگی‌ها در دیدگاه‌ها، مواضع و سیاست‌های مربوط به این موضوع در سطح کلان ملی.

۲-۱. سند چشم‌انداز، برنامه‌ی پنج ساله و سند نخبگان

سند چشم‌انداز بیست ساله مربوط به حیطه‌ی محدود علوم و فناوری نیست و همان‌گونه که از عنوان آن پیداست، سندی است کلان که دورنمایی بسیار کلی از جهت‌گیری‌های

مطلوب ارائه می‌کند. از این رو انتظار نمی‌ورد که این سند بیان‌کننده‌ی جزئیات امور باشد و در بخش علم و فناوری راهکارهای مورد نیاز و ظرایف فعالیت‌های مربوط به جنبه‌های بین‌المللی آن‌ها را مشخص کند. با این حال چشم‌اندازی که برای کشور تعیین شده است را می‌توان تا حد زیادی در خصوص دیدگاه‌های مربوط به همکاری‌های علمی و فناوری در سطح بین‌المللی و دغدغه‌های مربوط به دیپلماسی علمی گویا دانست. در این سند چند عبارت حاوی پیام‌هایی درباره‌ی هر نوع همکاری بین‌المللی به طور کلی هستند که آن‌ها را می‌توان از جمله مبین رویکرد دیپلماسی علمی کشور دانست.

از این عبارات حداقل نُه نکته حاوی پیام‌هایی در زمینه‌ی دیپلماسی علمی کشور قابل استخراج است. این نکات و پیام‌ها که در بالادستی‌ترین سند ملی از این دست آمده است را می‌توان تعیین‌کننده‌ی جهت‌گیری مطلوب و مورد انتظار سایر اسناد کلان و در پی آن‌ها، اسناد پائین‌دستی و برنامه‌های اجرایی دانست. این نُه نکته عبارت‌اند از: (۱) جایگاه اول علمی و فناوری در منطقه، (۲) هویت اسلامی و انقلابی، (۳) الهام بخشی در جهان اسلام، (۴) تعامل سازنده و مؤثر با جهان، (۵) فعالیت و مؤثر بودن در جهان اسلام، (۶) تأثیرگذاری بر همگرایی اسلامی و منطقه‌ای، (۷) عزت، (۸) حکمت و (۹) مصلحت. تصویری که از مجموع این نکات حاصل می‌شود چشم‌انداز و دورنمای کلی بسیاری از فعالیت‌های کشور در عرصه‌ی بین‌المللی را تعیین می‌کند و از این رو همکاری‌های بین‌المللی در عرصه‌ی علم و فناوری را نیز باید در این راستا تعریف کرد و می‌توان انتظار داشت که اسناد پایین‌دستی کشور، از جمله اسناد مربوط به علم و فناوری که طبعاً بعد بین‌المللی نیز دارند، پایبند به این چشم‌اندازها و جهت‌گیری‌ها باشند و این دیدگاه‌ها باید در سایر اسناد بسط یابد و به سطح اجرایی نزدیک‌تر شود.

در قانون برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی پنجم توسعه‌ی جمهوری اسلامی ایران که برای دوره‌ی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴ تنظیم شده است فصل دوم منحصراً به علم و فناوری اختصاص یافته است. از همین رو انتظار می‌رود جنبه‌ی بین‌المللی برنامه‌های علمی و فناوری در این قانون مورد توجه قرار گرفته باشد و با نگاهی اجرایی به افق‌های مطرح در سند چشم‌انداز پرداخته شده باشد. با این حال، مواد ۱۶، ۱۷ و ۱۸ قانون تنها به دستیابی به جایگاه دوم علمی و فناوری در منطقه می‌پردازند و اشارات گذرای به ابعاد بین‌المللی فعالیت‌های علمی و فناوری دارند و صرفاً به فعالیت‌های زیر در سطح بین‌المللی اشاره دارند:

• گسترش ارتباطات علمی با مراکز و نهادهای آموزشی و تحقیقاتی معتبر بین‌المللی... با تأکید بر کشورهای منطقه و جهان اسلام به ویژه در زمینه‌های علوم انسانی، معارف

دینی و علوم پیشرفته و اولویت‌دار جمهوری اسلامی ایران بر اساس نقشه جامع علمی کشور...

• برنامه‌ریزی برای تحقق شاخص‌های اصلی علم و فناوری شامل سهم درآمد حاصل از صادرات محصولات و خدمات مبتنی بر فناوری‌های پیشرفته... تعداد تولیدات علمی بین‌المللی، نسبت سرمایه‌گذاری خارجی در فعالیتهای علم و فناوری به هزینه‌های تحقیقات کشور...

• حمایت مالی و تسهیل شکل‌گیری و توسعه شرکت‌های کوچک و متوسط خصوصی و تعاونی که در زمینه صادرات خدمات فنی و مهندسی فعالیت می‌کنند...

• حمایت‌های قانونی لازم در راستای تشویق طرف‌های خارجی قراردادهای بین‌المللی و سرمایه‌گذاری خارجی برای انتقال دانش فنی و بخشی از فعالیتهای تحقیق و توسعه مربوط به داخل کشور و انجام آن با مشارکت شرکت‌های داخلی

• ایجاد سازوکار لازم برای مشارکت انجمن‌های علمی، نخبگان و دانشمندان کشور در همایش‌ها، کنفرانس‌ها و مجامع علمی و پژوهشی بین‌المللی و برتر جهان و بهره‌گیری از توانمندی‌های دانشمندان و نخبگان ایرانی در جهان...

سند راهبردی کشور در امور نخبگان نیز در فصل دوم موضوع "زمینه‌سازی شناخت و همکاری متقابل نخبگان مسلمان در سراسر جهان به منظور تحقق بین‌الملل اسلامی و برپایی تمدن نوین اسلامی" و نیز "جذب نخبگان در سطح جهانی" را ذکر می‌کند. علاوه بر این، سند مذکور در فصل سوم ذیل راهبرد کلان ۵، راهبرد ملی ۳ را به "توسعه همکاری‌های بین‌المللی نخبگان به منظور ارتقای ظرفیت و سطح تأثیرگذاری آنان برای دستیابی به مرجعیت علمی کشور" اختصاص داده است و موارد زیر را به عنوان اقدامات ملی ذکر می‌کند:

- ساماندهی و هدفمند کردن فرایند ادامه تحصیل صاحبان استعدادهاى برترى که ادامه تحصیل در خارج از کشور را انتخاب کرده‌اند به منظور توجه به اولویت‌های علم و فناوری کشور...

- گسترش هدفمند فرصت‌های مطالعاتی خارج از کشور برای صاحبان استعدادهاى برتر...

- گسترش نظام‌مند همکاری‌های علمی، فناورانه، فرهنگی و اجتماعی افراد و گروه‌های نخبه با هم‌تایان خارجی...

- ایجاد سازوکارهای حقوقی و مالی برای همکاری‌های افراد و گروه‌های نخبه کشور

در فعالیت‌های بین‌المللی

- ایجاد ارتباط بین افراد و گروه‌های نخبه ایرانی خارج از کشور با هم‌تایان خود در داخل...

- حمایت و به‌کارگیری نخبگان داخل و خارج کشور در تولید و ترویج علوم بومی مبتنی بر حکمت و اندیشه اسلامی...

- ایجاد سازوکارهای حمایتی و هدایتی برای نهادها، انجمن‌ها و نشریه‌های علمی با هدف توسعه فعالیت‌های بین‌المللی... و جذب نخبگان غیرایرانی به‌ویژه نخبگان جهان اسلام

- تعریف جایزه‌های ارزشمند بین‌المللی و نیز توسعه جشنواره‌ها و مسابقه‌های بین‌المللی به‌منظور جذب دانشمندان و نخبگان خارجی...

- برنامه‌ریزی و هماهنگی در مدیریت صیانت از افراد و گروه‌های نخبه با مأموریت مشاوره و هدایت در امور بین‌المللی...

۲-۲. نقشه‌ی جامع علمی کشور

چشم‌اندازها و دورنماهای کلی که در عین اهمیت، در صورتی که در قالب راهبردهای مشخص‌تر و برنامه‌های معین درنیاوند نشان دهنده‌ی نقشه‌ی راه فعالیت‌های این زمینه نخواهند بود و تنها در حد بیان آمال و آرزوهای دور از دسترس توقف خواهند کرد. البته در صورتی که این دورنماها و اهداف کلان در سطوح تعیین راهبردها، تبیین برنامه‌های کلی و جزئی و تدوین راهکارهای اجرایی نیز مدنظر قرار گیرند نقش جهت‌دهی و هدف‌گذاری‌کننده‌ی آن‌ها دارای اهمیت بسیاری است و منسجم‌کننده‌ی کل امور مربوطه خواهد بود. عبارات زیر در بخش "وضع مطلوب علم و فناوری" نقشه‌ی جامع علمی کشور از این نوع تعابیر کلی است: تعامل فعال و الهام‌بخش با محیط جهانی و فرآیندهای توسعه‌ی علم و فناوری در جهان

- ...نظام علم و فناوری جامعه‌ی ایرانی... در عرصه‌ی علم و فناوری با جهان اسلام و سایر کشورها مشارکت فعال دارد...

- ...پیش‌تاز در مرزهای دانش و فناوری با مرجعیت علمی در جهان

- دستیابی به جایگاه اول علم و فناوری در جهان اسلام و احراز جایگاه برجسته‌ی علمی و الهام‌بخشی در جهان

- گسترش همکاری در حوزه‌های علوم و فناوری با مراکز علمی معتبر بین‌المللی

عباراتی از این دست عمدتاً تکرار کننده‌ی چشم‌اندازهای کلان و دیدگاه‌ها و آرمان‌هایی است که یا به صورت نانوخته جزء دغدغه‌ها و آرمان‌های کشور به شمار می‌آیند و یا به صورت مدون در قالب‌هایی مانند سند چشم‌انداز بیان شده‌اند. با این‌که بیان این دیدگاه‌های کلان در سند لازم و نشان‌دهنده‌ی جهت‌گیری کلی آن است، توقف سند در سطح چنین تعبیری باعث خواهد شد که این رویکردهای کلی بی‌اثر و نامفهوم به نظر برسند چون سندی در این سطح باید دیدگاه‌های کلان را به سطح عملی و اجرایی نزدیک کند. از این رو قضاوت درباره‌ی طرح این دیدگاه‌ها در نقشه‌ی جامع وابسته به این است که آن‌ها تا چه حد در تعیین راهبردها، برنامه‌ها و راهکارهای اجرایی تفصیلی در متن سند مدنظر قرار می‌گیرند به گونه‌ای که شکل‌دهنده‌ی ذات و ماهیت آن اجزاء باشد.

علاوه بر دورنماها و چشم‌اندازهای کلان، برخی راهبردها و برنامه‌های مربوط به ابعاد بین‌المللی فعالیت‌های علم و فناوری نیز در سند نقشه‌ی جامع علمی کشور به چشم می‌خورد. این راهبردها و برنامه‌ها در جهت‌گیری‌هایی مانند تثبیت جایگاه کشور در علوم و فناوری‌های حوزه‌ی نفت و گاز، فناوری اطلاعات، فناوری زیستی و فناوری‌های نانو و میکرو و نیز در تعیین اهدافی مانند کسب ۳ درصد از بازار جهانی فناوری زیستی، کسب ۲ درصد از بازار جهانی فناوری‌های نانو و میکرو به چشم می‌خورد. راهبرد کلان ۹ در نقشه‌ی جامع نیز مشخصاً بر "تعامل فعال و اثرگذار در حوزه‌ی علم و فناوری با کشورهای دیگر" متمرکز است و راهبردهایی مانند "اصلاح سازوکارها و قوانین استخدام، ارتقای محققان و تخصیص مشوق‌ها... برای افزایش همکاری‌های بین‌المللی محققان" را مطرح می‌کند. اقدامات ملی عنوان شده در این قسمت به نکات متعددی از جمله موارد زیر اشاره دارد:

- ایجاد نمایندگی‌های علمی و فناوری در سفارتخانه‌های ایران به منظور انتقال دستاوردها و تجارب جهانی و صادرات دستاوردها
- همکاری بین‌المللی با اولویت کشورهای جهان اسلام
- ایجاد شبکه‌های پژوهشی در داخل و خارج از کشور برای انتشار و تبادل دانش و فناوری متناسب با اولویت‌های ملی
- ایجاد پژوهشگاه‌های فرا ملی به منظور توسعه همکاری‌های بین‌المللی به‌ویژه با کشورهای جهان اسلام
- ترجمه‌ی آثار ایرانی-اسلامی به زبان‌های مختلف منطقه و جهان
- ساماندهی تعامل و ارتباطات بین‌المللی بین سازمان‌ها، مجامع، دانشمندان و متخصصان

و افزایش برگزاری نشست‌های مشترک

- حمایت از طرح‌های پژوهشی و فناوری بین‌المللی با سرمایه‌گذاری مشترک و مشارکت در کنسرسیوم‌ها با رعایت سیاست‌های نظام
- فراهم آوردن بستر مشارکت دانشمندان ایرانی در مجامع برتر جهان و بهره‌گیری از دانشمندان جهانی در ایران با اولویت جهان اسلام
- تبدیل پدیده‌ی خروج نخبگان به فرصتی برای گسترش نگرش و منطق انقلاب اسلامی به سراسر جهان

- ایجاد سازوکارهای حمایتی برای افزایش همکاری‌های بین‌المللی دانشگاه‌ها و حضور آن‌ها در مجامع و شبکه‌های علمی بین‌المللی

- تقویت و توسعه‌ی نظام‌مند همکاری دانشگاه‌های کشور با دانشگاه‌های بزرگ و معتبر جهانی به ویژه با دانشگاه‌های جهان اسلام

- اصلاح قوانین و مقررات مربوط به انتقال فناوری به کشور و ایجاد و توسعه‌ی نهادهای انتقال و بومی‌سازی فناوری

- حمایت از مطالعات لازم برای شناسایی، نحوه‌ی توانمندسازی و نیازهای علمی و پژوهشی جهان اسلام و کشورهای منطقه

این بخش از مطالب مربوط به همکاری‌های علمی و فناوری در سطح بین‌المللی را می‌توان یکی از نقاط قوت نقشه‌ی جامع علمی کشور دانست. می‌توان گفت تقریباً تمام دغدغه‌های مربوط به تأکید بر مناطق جغرافیایی و سازمان‌های خاص؛ توجه به ایجاد ساختارهای سازمانی، حقوقی و زیربنایی؛ نگاه فراتر از علم و فناوری محض؛ جذب محققان خارج از کشور؛ و جهت‌دهی فرصت‌ها و تلاش برای رهبری علمی در جهان به گونه‌ای مدنظر قرار گرفته است. علاوه بر این، یکی دیگر از جنبه‌های مثبت سند را می‌توان در عباراتی که در پی می‌آید دانست که به صورت برجسته‌ای به چشم می‌خورد و شاید بتوان گفت از بعضی ابعاد دارای ظرافت‌ها و نکات بدیعی است. این نگاه‌ها در صورت پذیرفته شدن و لمس شدن توسط بدنه‌ی فعال علم، فناوری، پژوهش و آموزش عالی کشور و در صورت قرار گرفتن در ردیف دغدغه‌های واقعی آن‌ها می‌تواند برای تحقق بسیاری از اهداف و آرمان‌های مطرح شده مؤثر باشد. علاوه بر این با در نظر گرفتن عناصر آگاهی، هشیاری و مقاومت به عنوان اجزاء اصلی دیپلماسی علمی از منظر مستقل فضای علمی کشورمان، این رویکرد را می‌توان کاملاً در همان راستا دانست که البته چندان با معیارهای شناخته شده و رایج جهان تطبیق و همخوانی ندارد اما دیدگاهی

منحصر به فرد در فضای علمی کشور را شکل می‌دهد:

- توسعه‌ی زبان فارسی به عنوان یکی از زبان‌های علمی در سطح جهان
- همکاری فعال با جهان اسلام و ایفای نقش پیشگامی برای تولید معرفت علمی مورد نیاز تمدن نوین اسلامی

- برنامه‌ریزی به منظور کسب رتبه‌ی اول علم و فناوری در منطقه و جهان اسلام
- افزایش پذیرش دانشجویان خارجی به منظور گسترش زبان فارسی و بسترسازی مرجعیت علمی کشور با اولویت کشورهای اسلامی و همسایه
- حمایت از تأسیس رشته زبان فارسی در دانشگاه‌های مختلف جهان
- اصلاح و تحول در روش‌های آموزش زبان به ویژه زبان عربی و انگلیسی در مقاطع آموزش عمومی

- ارسال کتب فارسی مرجع حاوی تولیدات و نظرات علمی دانشمندان کشور به مراکز و کتابخانه‌های معتبر جهان

با وجود نقاط قوت مطرح شده در سه بخش پیشین، ابهام و مسئله‌ی سؤال برانگیز چشمگیری که می‌توان در سند مشاهده کرد که تا حدی به صورت فراگیر کلیت آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد تمرکز خاص بر شاخص‌های مبتنی بر دیدگاه‌ها، ساختارها و شاخص‌های شکل گرفته توسط جریان علمی و فناوری مسلط جهانی (مانند نشریات و رتبه‌بندی‌های بین‌المللی) است و به تبع آن در راستای ریشه‌های فکری و فرهنگی مربوط به آن‌ها قرار می‌گیرد. چنین رویکردی تقریباً به طور کامل در خلاف جهت رویکرد مبتنی بر آگاهی، هشیاری، مقاومت، استقلال، گزینش آگاهانه و قرار نگرفتن در جریان مسلط حرکت می‌کند و از این رو تقریباً تمام رویکردهای مثبت مبتنی بر دیپلماسی علمی و کاربرد قدرت نرم را تحت الشعاع قرار می‌دهد:

- کسب رتبه‌ی نخست در رتبه‌بندی دانشگاه‌های جهان اسلام و احراز جایگاه شاخص در بین دانشگاه‌های دنیا

- نسبت مقالات نمایه‌سازی شده در سطح بین‌المللی به تعداد اعضای هیئت علمی - ۰/۴۰

- نسبت فارغ‌التحصیلان دانشگاهی به اختراعات ثبت شده در پایگاه‌های معتبر بین‌المللی - ۱۵۰۰

- نسبت اختراعات ثبت شده در پایگاه‌های معتبر بین‌المللی به تعداد اعضای هیئت علمی - ۰/۱۵

- تعداد مقالات بسیار پر استناد - ۲۲۵۰

- تعداد دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی که در رتبه‌بندی جهانی جزء ۱۰ درصد بهترین مراکز هستند - حداقل ۵ دانشگاه
- حمایت از ارائه‌ی مقالات معتبر علمی در عرصه‌ی بین‌المللی و ثبت اختراعات و اکتشافات

۲-۳. تحلیل نظر کارشناسان

مصاحبه‌های انجام شده به صورت مصاحبه‌ی باز و در راستای چهار محور کلی انجام شد: اول، تقسیم بندی کشورها از نظر جایگاه آنان در علم و فناوری، کشورهای دارای اولویت برای همکاری علمی با کشورمان و علل ترجیح این کشورها؛ دوم، ارتباطات علمی بین‌المللی تعاملی و آنچه ما برای ارائه به دیگر کشورها داریم و آنچه نیازمند آن هستیم؛ سوم، جایگاه مسائل اجتماعی و فرهنگی در همکاری‌های علمی بین‌المللی با توجه به شاخه‌های مختلف علمی مثل علوم انسانی، فنی و علوم پایه؛ و چهارم، جایگاه مباحث سیاسی در ارتباطات علمی و فناوری بین‌المللی. البته با توجه به باز بودن مصاحبه، هر یک از مصاحبه‌شوندگان مباحث مختلف دیگری، از جمله بحث نهادها و ساختار لازم برای همکاری‌های علمی بین‌المللی را نیز مطرح کرده‌اند. مصاحبه‌شوندگان هر یک دارای سوابق فعالیت‌های نسبتاً گسترده‌ی علمی در رشته‌های گوناگون هستند و علاوه بر این دارای مسئولیت‌های مختلف اجرایی در حوزه‌ی مدیریت علوم، فناوری، پژوهش و آموزش عالی بوده‌اند. آنچه در ادامه می‌آید معرفی کوتاهی از هر یک از مصاحبه‌شوندگان و سپس جمع‌بندی مجموع دیدگاه‌ها و برداشت‌های آن‌ها در ارتباط با مبحث دیپلماسی علمی در شش محور اصلی.

مصاحبه شونده‌ی اول استاد یکی از رشته‌های علوم پایه است و علاوه بر فعالیت‌های علمی گسترده، مسئولیت‌های اجرایی مختلف از جمله یک دوره معاونت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری را به عهده داشته است. مصاحبه شونده‌ی دوم علاوه بر فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی در یکی از رشته‌های مهندسی، در مسئولیت‌های اجرایی مختلف از جمله در زمینه‌ی انجمن‌های علمی فعال بوده است. مصاحبه شونده‌ی سوم عضو هیئت علمی گروه زبان و ادبیات عرب یکی از دانشگاه‌ها است و فعالیت‌های علمی، فرهنگی و اجرایی مختلف، از جمله ریاست دانشکده در دانشگاه متبوع در کارنامه‌ی وی به چشم می‌خورد. مصاحبه شونده‌ی چهارم عضو هیئت علمی یکی از دانشگاه‌های صنعتی است و معاون پژوهشی یکی از مراکز تحقیقاتی بوده است که در زمینه‌ی برنامه‌های کلان

علوم، تحقیقات و فناوری فعالیت می‌کند. مصاحبه شونده‌ی پنجم علاوه بر فعالیت‌های علمی و مسئولیت‌های اجرایی مختلف مسئولیت یکی از معاونت‌های وزارت علوم، تحقیقات و فناوری را به عهده داشته است. مصاحبه شونده‌ی ششم عضو هیئت علمی یکی از مراکز پژوهشی کشور و رئیس انجمن علمی یکی از رشته‌های اصلی علوم انسانی است. مصاحبه شونده‌ی هفتم استاد برجسته‌ی یکی از رشته‌های مهندسی است و یک دوره رئیس یکی از مراکز پژوهشی کشور در زمینه‌ی علوم، تحقیقات و فناوری بوده است. مصاحبه شونده‌ی هشتم که در زمینه‌ی علوم پایه فعالیت می‌کند دارای فعالیت‌های گسترده‌ی علمی در سطح بین‌المللی است. وی مدیر یکی از سازمان‌های عمده‌ی علمی و پژوهشی کشور و نیز مؤسس و رئیس یکی از مراکز تحقیقاتی کشور در زمینه‌ی دانش‌های نو بوده است. مصاحبه شونده‌ی نهم عضو هیئت علمی یکی از رشته‌های فنی و مهندسی و دارای سابقه‌ی معاونت پژوهشی یکی از مراکز تحقیقاتی است که مشخصاً در زمینه‌ی برنامه‌های کلان علوم، تحقیقات و فناوری فعالیت می‌کند.

۳. دغدغه‌ی برقراری و حفظ تعاملات بین‌المللی

بیش‌تر مصاحبه‌شوندگان معتقدند در جهان امروز برقراری همکاری‌های علمی بین‌المللی از اهمیت و ضرورت بالایی برخوردار است. از آنجایی که امروزه سرعت پیشرفت علم و فناوری بسیار چشمگیر است کشور ما نیز برای بهره‌مندی از چنین پیشرفت‌هایی و همچنین مبادله‌ی داشته‌های علمی خود باید روابط بین‌المللی خود را در زمینه‌های علمی گسترده‌تر کند. البته مصاحبه‌شوندگان از بیان نوع و کیفیت روابط بین‌المللی هم غافل نبودند اما آنچه که ظاهراً در برخی نظرات مستتر است این است که پیشرفت‌ها و دستاوردهای روزافزون علمی کشور تنها در صورت داشتن روابط بین‌المللی با دیگر کشورهای جهان معنادار و ارزشمند خواهد شد ولی در صورت عدم تحقق این شرط این پیشرفت‌ها فاقد ارزش و اعتبار است. البته این پرسش نیز مطرح می‌شود که این افراد با سابقه‌ی فعالیت‌های علمی و اجرایی درخور ملاحظه چقدر در فراهم آوردن زمینه‌های همکاری علمی بین‌المللی نقش فعال داشتند:

-...اگر همکاری‌های بین‌المللی نباشد ما اصلاً امکان ندارد در علم رشد کنیم، از بین می‌رویم... باید از این مرحله عبور کنیم که اصلاً بعد از آن ایران متوجه می‌شود که علم مدرن یعنی چه...

-در عصر حاضر هیچ کشوری نمی‌تواند از نظر علمی ارتباط بین‌المللی نداشته باشد،

الان مثلاً نزدیک به ۲ میلیون دانشجوی چینی خارج از کشورشان درس می‌خوانند، این‌ها ناخودآگاه می‌شوند منشأ ارتباط...

- ما ۱ درصد از علم دنیا را تولید می‌کنیم. ۹۹ درصد خارج از ایران تولید می‌شود که مقدار قابل توجهی از طریق چند رسانه پخش می‌شود که اگر این‌ها به صورت جدی ما را تحریم کنند دنیا را از ۱ درصد علم ایران محروم می‌کنند و ایران را از ۹۹ درصد علم دنیا. در این بازی‌ها باید دیپلماسی به خرج داد...

۴. ضعف ساختار روابط علمی بین‌المللی موجود

تقریباً تمامی مصاحبه‌شوندگان به ساختارهای اجرایی، فعالیت‌ها و سیاست‌های اتخاذ شده از سوی سیاست‌گذاران امر در کشور معترض هستند. دولت و وزارتخانه‌های مسئول را در ایجاد موانع و یا حتی قطع روابط بین‌المللی مقصر می‌دانند. استراتژی‌های متفاوتی که وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در پیش گرفته است مانند اعطای بورسیه تحصیلی به دانشجویهای ایرانی یا خارجی کشورهای مختلف، عدم حمایت همه‌جانبه و در دسترس نبودن امکانات آموزشی و پژوهشی متعدد و اتخاذ سیاست‌های کوتاه مدت بدون هیچ حاصلی که شاید خواه‌ناخواه به ترویج پدیده‌ی موسوم به فرار مغزها منجر شده است. البته دلایل عدم موفقیت را نداشتن تعریف درستی از اولویت علم و فناوری، ضعف در تهیه و تدوین رویکرد کلی، عدم امکان رایزنی میان صاحب‌نظران علمی و سیاسی و ناتوانی در فراهم آوردن تمهیدات لازم برای برقراری روابط بین‌المللی و گسترش این فعالیت‌ها و بی‌اعتنایی نهادهای درگیر مانند وزارتخانه‌های علوم و آموزش و پرورش می‌دانند که باعث مشکلات عدیده‌ای شده است و چه بسا دلیل عقب ماندن ایران در فعالیت‌های بین‌المللی به شمار می‌آید که مغایر با اهداف و آرمان‌های کشور و حفظ منافع آن است:

- ما داریم گمانه‌زنی می‌کنیم، مشق می‌کنیم، باید از این مرحله عبور کنیم که اصلاً بعد از آن ایران متوجه می‌شود که علم مدرن یعنی چه و بعد خود به خود کار بین‌المللی می‌کند و نمی‌تواند نکند. ولی فعلاً ما در مرحله پیشینی هستیم و عملاً در این چند سال وزارت علوم اصلاً به این موضوع توجه نمی‌کند... در ارتباطات علمی اولویت نمی‌شود گذاشت وقتی ما سیاست علم و فناوری مان اولویت ندارد...

- الان نفرات اول کنکور ریاضی می‌روند کجا؟ برق شریف که اگر قرار باشد خودشان هزینه‌اش را بدهند حدود ۴۰-۳۰ میلیون باید بدهند، خوب ما این را مجانی می‌کنیم، آمار

هست که درصد بسیار زیادی‌شان می‌روند... یعنی ما کلی هزینه می‌کنیم بعد دو دستی تقدیم می‌کنیم که بروند، باز هم به همین سیستم داریم ادامه می‌دهیم...
- حجم کارهای وزارت علوم را ببینید، همایش زیاد هست، مقاله می‌دهند و می‌روند این‌ور و آن‌ور، ولی چقدر دادوستد مؤثر و مبتنی بر برنامه وجود دارد؟ در مرحله اول در سطح منطقه باید دیپلماسی علمی ما وجود داشته باشد...

- بحث همکاری‌های علمی بین‌المللی در ایران با مشکل جدی روبرو است که ما مفهوم علم را اصلاً نمی‌شناسیم... نوع همکاری بین نهادی دیده نمی‌شود، مثلاً این که چند تا دانشگاه با هم کار کنند. هیچ نظام خاصی نیست که دانشگاه‌ها با هم کار کنند.
- بحث همکاری‌های علمی بین‌المللی چند الزام خاص دارد که به نظر من ما این الزامات را رعایت نمی‌کنیم. اولاً اشراف به این موضوع و اطلاعات آن، یعنی باید یک پروفایل از طرف مقابل داشته باشیم که اگر فرصتی دست داد و ما خواستیم با این‌ها وارد مذاکره بشویم بدانیم چه می‌خواهیم و چه نمی‌خواهیم...

۵. کسب سود و تأمین منافع، انگیزه‌ی اصلی روابط علمی بین‌المللی

دلیل عمده‌ی پافشاری برخی از مصاحبه‌شوندگان بر ایجاد و تداوم همکاری‌های علمی بین‌المللی و به کارگیری دیپلماسی علمی در روابط فراسوی مرزهای کشور کسب سود و منفعت است و به تأمین منافع می‌اندیشند. آن‌ها معتقدند که به بهانه‌ی انجام فعالیت علمی و کسب نفع علمی پژوهشگران و اساتید می‌توانند به تمامی ابعاد دیگر و پیامدهای حاصل از آن بی‌اعتنا باشند زیرا ماهیت علم را جهانی می‌دانند. به این ترتیب محققانی که قدم در این نهاده‌اند فقط باید به جنبه‌ی علمی روابط توجه داشته باشند و خود را مسئول حفظ اعتبار و وجهه‌ی کشور خود در تمامی ابعاد ندانند حتی اگر این روابط نقض‌کننده‌ی خط‌مشی و سیاست‌های کلی کشور متبوع آن‌ها باشد. البته جای تأمل است در قبال به دست آوردن منفعت و سود از چنین روابط تک بعدی آیا استقلال در ابعاد دیگر را از دست خواهد داد یا خیر:

- دیپلماسی یعنی این که منافع خودمان را در نظر بگیریم... اینکه با کجاها ما این ارتباط را بیش‌تر باید داشته باشیم در درجه اول باید نفع علمی‌مان را ببینیم، چون بحث دیپلماسی علمی است باید ببینیم کجا می‌تواند بیش‌تر به ما سود برساند، آمریکا؟ ژاپن؟ اروپا؟ کجا؟ نفعی که ما می‌خواهیم نفع علمی است... الان خیلی هست پروژه‌هایی که بیست، سی عضو دارد و ایران در آن‌ها نیست و این اصلاً خوب نیست.

- دیپلماسی علمی، علم را از یک نهاد خاصی که در موردش فقط دانشمندان و اهل علم با در نظر گرفتن منطق دانشگاه و منطق معرفت می‌توانستند در موردش تصمیم‌گیری بکنند و حرف بزنند تبدیل می‌کند به یک پدیده‌ی پیچیده‌ای که کشورها در موردش نفع و ضرر دارند...

۶. راه‌حل‌های صرفاً سازمانی برای رفع موانع موجود

برخی از مصاحبه‌شوندگان نیز به هنگام بحث درباره‌ی مباحث دیپلماسی علمی و ضرورت تبیین و برنامه‌ریزی برای گسترش روابط بین‌المللی کشور به ارائه راه‌حل‌های اجرایی جزئی در سطح سازمانی می‌پردازند. این راه‌حل‌های پیشنهادی بیش‌تر جنبه‌ی اجرایی داشته و ظاهراً فقط در برخی سازمان‌ها یا دانشگاه‌ها قابل اجراست به طوری که نمی‌توان آن‌ها را به عنوان یک سیاست کلی و یا یک نقشه‌ی راه‌بردی برای کشور پذیرفت. به نظر می‌رسد که تدوین چنین سیاستی به دست فراموشی سپرده شده است و آنچه که اکنون اهمیت یافته و باعث رضایتمندی مسئولان و فعالان در این زمینه شده است این است که به اجرای راه‌کارهای موقتی که شاید به مدت طولانی هم در کشور کاربرد نداشته باشد راضی باشند:

- ...یک پیشنهاد من این بود که ما برای فوق‌دکتر بورسیه به خارجی‌ها بدهیم. می‌توانیم از دست‌آوردهای دکترایشان استفاده کنیم، هزینه‌ی اولیه هم کاهش می‌یابد... الان در فرانسه با این‌که بحران‌های مالی هست، بیکاری هست ولی بورس هم می‌دهند به خارجی‌ها...
- در وهله‌ی اول، در سازمان‌های علمی بین‌المللی که هست باید بتوانیم دیپلمات‌های علمی خودمان را شکل بدهیم، یعنی باید قشری را به عنوان دیپلمات علمی تربیت کرد و به کار گرفت، ایجاد کرد، این‌ها باید دانش و اطلاعات سیاسی در حوزه‌ی مرتبط با کارشان داشته باشند و یک مقدار هم مهارت‌های مذاکره و چانه‌زنی.

- الان سازمان وزارت علوم برای انجام مسائل دیپلماسی علمی بسیار ضعیف است... باید ساختارها و نگاه تغییر کند... آدم‌هایی که برای این کار انتخاب می‌شوند با هماهنگی وزارت علوم و وزارت امور خارجه انتخاب شوند و یک بعد دیپلماتیک داشته باشند و یک بعد علمی و آن‌ها را صرفاً به خاطر دانشمند بودن انتخاب نکرد...

- سیاست‌گذار با سیاست‌مدار با مجری یکی شده. آدم‌هایی که ارتباط فکری جهانی دارند باید برنامه‌ریزی‌ها را بکنند و سیاست‌مدارها اجرا کنند ولی متخصصین اختیاری ندارند. از نظر اجرایی خیلی مشکل داریم.

۷. نبود دیدگاه‌های منسجم درباره‌ی دیپلماسی علمی

در مصاحبه‌های انجام شده هر یک از این صاحب‌نظران ابعادی از موضوع دیپلماسی علمی را بیان می‌کردند که شاید برای دیگران از اهمیت جزئی برخوردار بود و حتی بی‌اهمیت تلقی می‌شد. هر یک از این افراد این موضوع را صرفاً از حوزه‌ی فعالیت خود می‌دیدند و با هم در تحلیل موضوع متفق‌القول نبودند و اهداف یکسانی را دنبال نمی‌کردند:

- زرنگی مهم است... ۹۹ درصد علم دنیا (با تعریف امروزی) با ظرفیت مالی-انسانی دنیا ایجاد می‌شود. اگر آن‌ها ما را تحریم می‌کنند ما خود نباید خود را تحریم کنیم...
- همکاری علمی بین‌المللی چند جنبه دارد. یکی این‌که زبانش را باید بلد باشیم، ابزارش را باید بلد باشیم. دوم این‌که هدفمند باید باشیم... نه باید این قدر سخت بگیریم که تبدیل به خود تحریمی بشود نه این قدر خوش‌بین و ساده‌لوح باشیم که کلاه سرمان بگذارند. الان دنیا به‌خصوص سازمان‌های جاسوسی زوم کردند روی ایران و یکی از مهم‌ترین روش‌هایشان هم روش‌های درزهای علمی است...

- در بحث ارتباطات چند نکته مهم هست. یکی بحث فرهنگ ما ایرانی‌هاست. بعد نیاز ما به همکاری‌های علمی بین‌المللی که برمی‌گردد به فهم ما از علم که علم را یک پدیده جهان‌شمول بدانیم، یک فرایند بدانیم که برای این فرایند احتیاج به همکاری داریم و نیاز به یک نظام دارد. این‌که ما فکر می‌کنیم که علم یک‌دفعه جهش می‌کند خطاست. علم امروز این‌طور نیست.

- وقتی می‌خواهیم که به سمت همکاری بین‌المللی برویم چند تا شرط باید داشته باشد. اول فهم این موضوع که اگر قرار است که علم پیشرفت کند فردی پیشرفت نمی‌کند... وقتی بحث ارتباط مطرح می‌شود در ذهنمان چند واژه دیگر هم به ذهن می‌آید از جمله جاسوس...

۸. تضاد دیدگاه‌های افراد مصاحبه‌شونده

در مصاحبه‌های انجام شده برخی به بیان دیدگاه‌ها و انتقادات خود از وضعیت موجود پرداختند. با تحلیل و بررسی آن‌ها می‌توان دریافت که در واقع این دیدگاه‌ها نه تنها در مجموع منسجم نیست بلکه جهت‌گیری‌های بعضاً ضد و نقیضی نیز بین نظرات آن‌ها وجود دارد:

- در محیط آکادمیک آن چیزی که برای اهل علم جالب است حقیقت است. کاری ندارد

با نفع و ضررش برای کشور. نمی‌توانی به او بگویی این چیزی که تو نوشتی امنیت ملی را خدشه‌دار کرد.

- فقط الان ما باید حواسمان باشد که ایران دخالت مستقیم نکند در این تحولات کشورهای عربی... باید نشان بدهیم ما بی‌طرفیم... متأسفانه مسئولین فرهنگی ما الان این را درک نمی‌کنند، می‌خواهند یک دفعه از این آب گل‌آلودی که پیش آمده ماهی بگیرند.

- پروژه سزای شروعش از آنجایی بود که یک نامه آمده بود برای وزیر علوم از یونسکو که ایران بپیوندد... ولی قبل از شروع کار وزارت امور خارجه مخالفت کرد به علت اینکه اسرائیل هم در این پروژه هست، ایران نباید مشارکت کند. خوب اسرائیل هست ولی ما باید نفع خودمان رو ببریم، نه کنار بکشیم...

- یک عامل ریشه‌ای کهنه... پولداری بیش از اندازه است... ما زیاد داریم، خرج هم می‌کنیم خیلی هم اتفاقی نمی‌افتد تا برسد به جایی که ببینیم دیگر واقعاً نیست... هزینه می‌کنیم، مدلی نداریم و شما می‌بینید که یک آدم می‌آید و می‌رود در فضای مدیریتی، بعد کل فضا تغییر می‌کند با عوض شدن آن آدم...

- چیزی که به نظر داریم از دست می‌دهیم فروش دانش و آوردن سرمایه‌گذاری است که چرخه اقتصادی را بچرخاند و فروش محصولاتمان در بازار دنیاست... کاری که الان باید بکنیم انتشار چیزهایی است که به دست آوریم و این انتشار را بتوانیم ثبت بین‌المللی بکنیم.

- ...با کشورهایی که در حوزه‌ی جهان اسلام هستند با ایشان تعامل داشته باشیم بهتر هست، نقاط مشترک را هم هرچه بیشتر کنیم تا در نقاط حساس کمتر مشکل‌ساز شود، شاید بشود گفت هدف جهان اسلام هست...

نتیجه‌گیری

با توجه به ابعاد نظری مفهوم دیپلماسی علمی و با در نظر گرفتن آگاهی و مقاومت به عنوان عناصر اصلی دیپلماسی علمی، علاوه بر کسب فرصت‌هایی برای توسعه‌ی علمی و فناوری و ضمناً پیشبرد اهداف سیاست خارجی باید جهت‌گیری‌های دیگری نیز در تعریف مفهوم دیپلماسی علمی در نظر گرفت که عبارت‌اند از: آگاهی نسبت به زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی به عنوان بخش لاینفکی از فعالیت‌های علمی، فناوری، پژوهش و آموزش عالی و در نظر گرفتن آن‌ها در تمامی این فعالیت‌ها؛ لحاظ کردن استقلال فکری و فرهنگی در ضمن فعالیت‌های علمی؛ تصمیم‌گیری در زمینه‌ی نوع

فعالیت‌ها و طرف‌های همکاری بر اساس زمینه‌ی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی گسترده و نه صرفاً بر اساس ویژگی‌های خنثی و بی‌طرف و جهان‌شمول به اصطلاح علمی؛ حرکت در راستای اهداف و آرمان‌های متعالی موردنظر در ضمن همکاری‌های علمی در سطح بین‌المللی و به عنوان بخشی از ذات این فعالیت‌ها و همکاری‌ها.

در هدف‌گذاری برای کمک به گسترش علم و فناوری با استفاده از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های ارتباطات بین‌المللی شاید بتوان تثبیت نگاه مبتنی بر دیدگاه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در تمامی فعالیت‌های علمی، فناوری، پژوهش و آموزش عالی را به عنوان یکی از اهداف مستقل در نظر گرفت که در ذیل آن مسئله‌ی استقلال علمی و فکری نیز مدنظر قرار می‌گیرد؛ بنابراین، علاوه بر راهبردهایی مانند تعامل فعال فناوری با کشورهای دیگر، ایجاد سازوکارهای لازم و ترویج مفهوم دیپلماسی علمی، به نظر می‌رسد که می‌توان موارد زیر را به عنوان راهبردهای مدنظر فعالیت‌های مربوط به علوم، تحقیقات، فناوری و آموزش عالی لحاظ کرد:

- ترویج و تبیین مبحث دیپلماسی علمی و موضوع خنثی نبودن علم و فناوری در جامعه‌ی علمی کشور

- تعیین زمینه‌های علمی و فناوری خاص مورد تمرکز کشور در فعالیت‌های علمی بین‌المللی بر اساس دیدگاه مستقل و مبتنی بر انتخاب آگاهانه و مدنظر قرار دادن شرایط خاص کشور و نه بر اساس روندهای جهانی شکل گرفته توسط ساختارهایی مانند نشریات بین‌المللی و رتبه‌بندی‌های مختلف

- تعیین طرف‌های همکاری جهانی (کشورها، سازمان‌ها، مناطق و غیره) بر اساس دیدگاه مستقل مبتنی بر انتخاب آگاهانه و مدنظر قرار دادن شرایط خاص کشور و نه بر اساس برجسب‌های کلی "پیشرفته"، "در حال توسعه" و غیره

- گزینش‌گری آگاهانه در زمینه‌ی واردات فناوری بر اساس پیامدهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی فناوری‌های جدید

- توجه خاص به نقش "آموزش عالی" در شکل‌دهی نگاه‌های معطوف به دیپلماسی علمی

در سطوح اجرایی‌تر و در تنظیم اقدامات ملی مربوط به این امر نیز علاوه بر اقداماتی مانند اولویت‌بندی کشورهای طرف همکاری، پذیرش دانشجویان خارجی از کشورهای هدف و بسترسازی جهت توسعه‌ی صادرات کالاها و خدمات دانش‌بنیان موارد زیر را می‌توان به عنوان دیگر اقدامات ملی مدنظر قرار داد:

- لحاظ کردن رویکردهای مبتنی بر دیپلماسی علمی در تعریف دوره‌های آموزشی و برنامه‌ها و متون درسی دانشگاهی
- تعریف "پیوست دیپلماسی علمی" برای کلیه‌ی طرح‌های پژوهشی که به نوعی شامل مسائل همکاری در سطح بین‌الملل هستند و یا به صورت غیرمستقیم پیامدها و پیام‌هایی در سطحی فراتر از مرزهای کشور دارند
- تعریف «پیوست دیپلماسی علمی» برای کلیه‌ی مبادلات فناوری خصوصاً در زمینه‌ی ورود فناوری‌های مختلف
- برنامه‌ریزی برای عضویت در مجامع بین‌المللی از موضع تأثیرگذاری بر خط‌مشی‌ها و برنامه‌های کلی و نه صرفاً در حد مشارکت حداقلی و انفعالی
- تعریف "پیوست دیپلماسی علمی" برای کلیه‌ی همایش‌ها، کارگاه‌ها و گردهمایی‌های بین‌المللی در زمینه‌های مربوط به علم، فناوری، پژوهش و آموزش عالی
- لحاظ کردن رویکردهای مربوط به دیپلماسی علمی در اختصاص بودجه‌های مربوط به پژوهش و فناوری در سطح ملی
- لحاظ کردن رویکردهای دیپلماسی علمی در اعزام دانشجویان به خارج از کشور، جذب اعضای هیئت علمی و جذب پژوهشگران
- تلاش برای ایجاد تشکل‌ها و مجامع علمی جدید در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی با محوریت دیدگاه‌ها و آرمان‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی کشور
- جهت‌دهی شرکت دانشجویان، اعضای هیئت علمی و پژوهشگران کشور در مجامع علمی خارجی بر اساس خط‌مشی کلی دیپلماسی علمی کشور
- بازنگری اساسی مبتنی بر استقلال علمی و پژوهشی کشور در زمینه‌ی رویکردهای موجود نسبت به انتشار آثار پژوهشی در سطح بین‌المللی و نوع نگاه‌های موجود نسبت به چاپ آثار در مجلات تخصصی مبتنی بر ساختارهای جهانی موجود
- بازنگری اساسی در رویکرد موجود نسبت به نظام‌های رتبه‌بندی‌های دانشگاهی در سطح جهان و میزان اتکا به آن‌ها
- تعمیم نگاه‌های مبتنی بر دیپلماسی علمی به سطوح آموزشی دبستان و دبیرستان و ترویج نگاه مبتنی بر آگاهی از جنبه‌های سیاسی، علمی و فرهنگی علم در سطح عمومی
- مدنظر قرار دادن دیدگاه‌های مبتنی بر دیپلماسی علمی در اسناد مختلف کشور که دارای ابعادی مربوط به فعالیت‌های علمی و فناوری در سطح بین‌المللی هستند.

منابع

- خلج، م. (۱۳۸۸)، «دیپلماسی در علم»، *رهیافت*، شماره ۴۴: ۲۱-۲۴.
- ذوالفقارزاده، م؛ و ثنایی، م. (۱۳۹۲)، «دیپلماسی علم و فناوری: چهارچوبی نظری و پیشنهادهایی عملی»، *رهیافت*، شماره ۵۴: ۴۵-۶۶.
- AAAS Diplomacy Website, <http://diplomacy.aaas.org>
- Casselton, L. and Wilsdon, J. (2012), Spotlight on Science Diplomacy. Retrieved [March 14, 2012] from: http://seedmagazine.com/content/article/science_diplomacy_in_the_spotlight/
- Cyranoski, D. (2010), *The scientific diplomat*. *Nature*, 463, 281.
- Davis, L. S. and Patman, R. G. (forthcoming 2015), *Science diplomacy: New day or false dawn?* World Scientific Publishing.
- Dickson, D. (2010), Science in diplomacy: "On tap but not on top". Retrieved [October 12, 2011] from: <http://scidevnet.wordpress.com/2010/06/28/the-place-of-science-in-diplomacy-%e2%80%99con-tap-but-not-on-top%e2%80%99d/>
- Greenberg, D. S. (2001), *Science, money, and politics*. Chicago, Illinois: University of Chicago Press.
- Hsu, J. (2011), Backdoor diplomacy: How U.S. scientists reach out to frenemies. Retrieved [October 24, 2011] from: <http://www.livescience.com/13638->

science-diplomacy-soft-power.html

- Mayer, M., Carpes, M., and Knoblich, R. (Eds). (2014), **The global politics of science and technology** (Vol. 1). Springer.

- Papadopoulos, A.N. (1982), 'Definition, actors and factors affecting commonwealth multilateral diplomacy'. In A. N. Papadopoulos (Ed.), **Multilateral diplomacy within the commonwealth** (p.3). London: MartinusNijhoff.

- Pearson, F., and Rochester, M., (1998), Playing the game of international relations: Diplomacy before force. In F. Pearson and M. Rochester(Eds), **International relations: The global condition in the late twentieth century**, (p.234). London: McGraw-Hill.

- Royal Society Website, <http://royalsociety.org/about-us/>

- STAS Website, Office of the Science & Technology Adviser to the Secretary, US Department of State, <http://www.state.gov/e/stas/>

- UNCTAD Website, www.unctad.info/en/Science-and-Technology-for-Development-StDev/Capacity-Building/Science-Technology-Diplomacy-Initiative/

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی